

DİLÇİLİK

LEYLA MAHMUDOVA
BDU-nun dosenti
mahmudova.1969@mail.ru

Müasir fars dilində həmcins mübtədali cümlələr

Açar sözlər: sadə cümlə, cütləribli cümlə, şəxssiz cümlə, feili xəbər, sintaktik məna, qrammatik məna, fars dilində xəbər, sintaksis, leksikologoya

Ключевые слова: простое предложения, двусоставные предложение, безличное предложение, глагольное сказуемое, синтаксическое значение, грамматическое значение, сказуемое в персидском языке, синтаксис, лексика

Key words: a simple sentence, mononuclear sentences, impersonal sentences, verbal predicate, sintaksis meaning, qrammatik meaning, predicate in Persian language, syntactic ,leksikal

Mübtəda cümlədə iş görəni, hərəkət edəni, haqqında danışılanı bildirən və sözün geniş mənasında əşya məfhumu daşıyan baş üzvdür ki, o da adətən isim, əvəzlik və habelə konkret cümlədə isim təsəvvürü verə bilən başqa nitq hissələri ilə ifadə olunur. Mübtəda cümlənin baş üzvü olmaqla ikinci baş üzvlə - xəbərlə həm məna, həm də qrammatik cəhətdən sıx əlaqədar olur. Mübtəda rolundakı nitq hissəsi və ya söz birləşməsinin halı, hərəkəti, əlamət və keyfiyyəti, bəzən də kəmiyyəti xəbərdə öz əksini tapır.

Azərbaycan və rus dillərində mübtəda adlıq halda çıxış edir. Fars dilində ismin qrammatik hal kateqoriyası yoxdur və isimlərin hal münasibətləri başqa qrammatik vasitələrlə (qoşmaların , izafət birləşməsinin və s. yardımı ilə) ifadə olunur. Mübtəda vəzifəsindəki isim və ya başqa vahidlər əsas formalarında, yəni qoşmasız və başqa morfoloji əlamətin köməyi olmadan çıxış edir.

Mübtəda rolunda müxtəlif nitq hissələri çıxış edə bildiyi kimi, mübtəda olan sözün lüğəvi mənası da müxtəlif olur. Mübtəda adətən subyekti ifadə etdiyindən mübtəda rolunu daşıyan hər bir nitq vahidi bir qayda olaraq substansiya mənası daşmalıdır. Mənz buna görədir ki, mübtədanın ifadəsi üçün isim ən səciyyəvi nitq hissəsidir. Lakin mənaca isimlərə yaxın olan başqa nitq hissələri də (məsələn, əvəzlilər, felin məsdər forması və s.) cümlədə mübtəda rolunu oynaya bilər. Habelə məna nöqtəyi-nəzərindən tam bir vahid kimi anlaşılan, qrammatik cəhətdən isə adətən tərkib hissələrinə parçalanmayan müxtəlif növ söz birləşmələri də cümlənin mübtədası kimi çıxış edə bilər. Qalan

nitq hissələri və nitq vahidlərinə gəldikdə isə, onlar bu və ya digər cümlədə substantivləşərək əşya məfhumu ifadə etdikdə mübtədə olur.

Ümumiyyətlə nitqin elə bir vahidi yoxdur ki, onun bu və ya digər dərəcədə sunstantivləşmək imkanı olmasın, isim yerində işlədilə bilməsin və beləliklə əşya məfhumu ifadə edə bilməsin. Bu nöqtəyi-nəzərdən bütün nitq hissələri, eləcə də nitqin söz birləşməsi, cümlə və s. kimi vahidləri cümlənin mübtədası rolunu oynaya bilər (4, 61).

Cümlədə iki və ya daha artıq eyni üzv bir və ya bir neçə üzvlə eyni cəhətdən sintaktik əlaqədə olarsa, belə üzvlərə həmcins üzvlər deyilir.

Həmcins üzvlər cümlədə eyni sintaktik vəzifə daşıyır, eyni üzvə aid olur. Həmcins üzvlər bir-biri ilə ya yalnız birləşdirici pauza ilə, ya da bağlayıcı ilə birləşdirilir. Həmcins üzvlər cümlənin bütün üzvlərindən ola bilər.

خانواده برای خود هنجار و حریم و قانون و ادابی دارد.

(xanəvadə bəra-ye xod hənəcar o hərım o ğanun o adabi darəd)

Ailənin özünün tərz, qadağaları, qanun və adətləri vardır.

هرکس به آسانی نمی تواند آن حریم و دیوار امنیت خانواده را فرو بریزد و وارد فضای پاک و امن آن شود.

(hər kəs beasani nemitəvanəd an hərım o divar-e əmniyyət-e xanəvadə ra foru berizəd və vared-e fəza-ye pak o əmn-e an şəvəd)

Hər kəs asanlıqla bu qadağaları və ailənin əmin-amanlığını pozub onun təhlükəsiz və pak səmasına daxil ola bilmir.

علم و فن انسان را در مسیر کمال و رسیدن به اخلاق متعالی کمک می کنند.

(elm o fənn ensan ra dər məsir-e kəmal və residən be əxlağ-e moteali komək konənd)

Elm və bilik insanın kamala və yüksək əxlaqa çatmasına kömək edir.

Yuxarıda verilmiş cümlələrin birincisində həmcins vasitəsiz tamamlıqlar((پاک و امن), ikincisində həmcins təyinlər (پاک و امن), üçüncüsündə həm həmcins mübtədalar((علم و فن), həm də həmcins vasitəli tamamlıqlar((در رسیدن به اخلاق) iştirak edir.

Cümlənin həmcins üzvlərinə aid olan qoşma adətən bir dəfə işlənir. Lakin bəzən həmcins cümlə üzvlərini xüsusi nəzərə carpdırmaq məqsədilə aid olduğu qoşmalar da həmcins üzvlərin sayı qədər təkrar olunur.

Yuxarıda verilmiş cümlələrin birincisində həmcins vasitəsiz tamamlıqlar((پاک و امن), ikincisində həmcins təyinlər (پاک و امن), üçüncüsündə həm həmcins mübtədalar((علم و فن), həm də həmcins vasitəli tamamlıqlar((در رسیدن به اخلاق) iştirak edir.

Cümlənin həmcins üzvlərinə aid olan qoşma adətən bir dəfə işlənir. Lakin bəzən həmcins cümlə üzvlərini xüsusi nəzərə carpdırmaq məqsədilə aid olduğu qoşmalar da həmcins üzvlərin sayı qədər təkrar olunur.

عشق به سرزمین ایران و مردم ایران در تمام نوشته های هدایت آشکار است.

(Eşğ be sərzəmin-e iran və mərdom-e iran dər təmam-e nevesteha-ye hədayət aşkar əst) İran ölkəsində və İran xalqına məhəbbət Hidayətin (Sadiq Hidayət) bütün əsərlərində aydın görünür.

Bu cümlədə iki vasitəsiz tamamlığa aid olan به qoşması yalnız birinci tamamlıqla işlənmişdir. Aşağıdakı cümlədə isə vasitəli tamamlıqlara aid olan qoşma onların hamısı ilə işlənmişdir.

برای اولین بار بود که خودش را از دنیای پدرش و از وجود پدرش جدا حس می کرد.

(Bəra-ye əvvəlin bar bud ke xodəş ra əz donya-ye pedərəş və əz vocud-e pedərəş coda hes mikərd)

Birinci dəfə idi ki, özünü atasının aləmindən və atasının özündən ayrı hiss edirdi.

Cümlənin mübtədası, xəbəri, təyini, tamamlığı, zərfliyi, habelə cümlə üzvlərinin tərkib hissəsini təşkil edən komponentlər həmcins ola bilər.

Cümlədə iki və ya daha artıq mübtədə eyni xəbərlə sintaktik əlaqədə olarsa, belə mübtədalarla həmcins mübtədalar deyilir.

رایانه، اینترنت، تلفن و دیگر اختراعات علمی از مظاهر آفرینش گری انسان است.

(rayane, internet, telefon və digər extera'at-e elmi əz məzaher-e afərineşgəri-ye ensan əst) Kompüter, internet, telefon və digər elmi ixtiralar insan yaradıcılığının rəmzləridir.

Yuxarıdakı cümlədə علمی تلفن و دیگر اختراعات رایانه، اینترنت، تلفن و دیگر اختراعات علمی (از مظاهر آفرینش گری انسان است) aid olan həmcins mübtədalarlardır.

Həmcins mübtədalı cümlələrdə xəbərin mübtədə ilə kəmiyyətə görə uzlaşması mübtədaların canlıları və ya cansızları bildirən sözlərlə ifadə olunmasından asılıdır.

Həmcins mübtədalı cümlələrdə mübtədə cansızları bildirən sözlərlə ifadə edildikdə, xəbər təkdə olur:

روزها، هفته ها و ماه ها گذشت.

(ruzha, həftəha və mahha qozəşt)

Günlər, həftələr və aylar keçdi.

Həmcins mübtədalar canlıları bildirən sözlərlə ifadə olunduqda, xəbər cəmdə olur:

در جمهوری آذربایجان دانشجویان، کارگران، ماموران حق انتخابات دارند.

(dər comhuri-ye Azərbaycan daneşcuyan, kargəran, məmuran həğğ-e entexabat darənd) Azərbaycan Respublikasında tələbələr, fəhlələr, məmurlar seçki hüququna malikdirlər.

Həmcins mübtədalar ya birləşdirici pauza ilə (vergüllə), ya da bağlayıcı vasitəsilə bir-biri ilə bağlanır.

Yalnız birləşdirici pauza ilə bağlanan həmcins mübtədalar:

برادرش، خواهرش، پسرعمویش به خانه ی علی رفتند.

(bəradərəş, xahərəş, pesər əmuyəş be xane-ye Əli rəftənd) Qardaşı, bacısı, əmisi oğlu Əligilə getdilər.

Həmcins mübtədaları bir-biri ilə bağlamaq üçün ən çox "و" bağlayıcısından

istifadə olunur:

روزی نجف و رحیم برای گردش به پارک رفتند.

(ruzi Nəcəf o Rəhim bəra-ye gərdeş be park rəftənd)

Bir gün Nəcəf və Rəhim parka gəzməyə getdilər.

Həmcins mübtəda ikidən çox olduqda onların ancaq son ikisi “و” bağlayıcısı ilə, əvvəlkilər isə birləşdirici pauza ilə bir-birinə bağlanır.

علم، دانش و دست آورد های جدید علمی زندگی انسان را دگرگون می سازد.

(elm, daneş və dəstəvərdha –ye cədid zendegi –ye ensan ra degərqu misazəd)

Elm, bilik və yeni nailiyyətlər insanın həyatını dəyişdirir.

هم چنین، حتی، نه..، هم، و هم، bağlayıcısından başqa həmcins mübtədalar

گاه، و گاه، یا، و یا خواه، و خواه bağlayıcıları ilə də bir-birinə bağlana bilər.

گاه او و گاه من بچه ها را می بوسیدیم.

(qah u və qah mən bəççəha ra mibusidim)

Gah mən, gah da o, uşaqları öpürdük.

هم دانشجویان و هم دانشیاران از نتایج آزمایش ها راضی ماندند.

(həm daneşcuyan və həm daneşyaran əz nətayec-e azmayeşha razi mandənd) (kəsani ke Hoseyn -ra mişenaxtənd və hətta dər ərusi-ye u şerkət kərde budənd emruz be u səlam nemidadənd)

Hüseyni tanıyanlar və hətta onun toyunda iştirak edənlər bu gün onunla salamlaşmırdılar.

Ədəbiyyat

1. Арендс А.К. Краткий синтаксис современного персидского литературного языка. М.-Л., 1941.
2. Пейсиков Л.С. Вопросы синтаксиса персидского языка. Москва, 1956.
3. Рубинчик Ю.А. Современный персидский язык. Москва, 1960.
4. Mahmudov H. Ş. Fars dilində sadə cümlə sintaksisi, Bakı, 1973.
5. Мещанинов И.И. Структура предложения. М.-Л., 1963.
6. Махмудов Г.Ш. Синтаксическая связь глагола с дополнениями в современном персидском языке. Баку, 1967.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. М., 1958.
8. Sultanov R.S. Fars dili tədrisinin metodikası. Bakı, 1973.
9. Белицин А.П. Безличные предложения в современном персидском языке. Москва, 1969.
10. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin, Bakı, 1981.
11. 1323. بهار ملک الشعراء محمد تقی. سبکشناسی. جلد دوم. تهران،
12. 1351. خانلری پرویز ناتل. دستور زبان فارسی. تهران،
13. 1960. نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. باکو،

Л. Махмудова

**Особенности предложений с однородными подлежащими в
современном персидском языке**

Резюме

Статья посвящена особенностям выражения и функционирования подлежащего. Здесь же рассматриваются грамматические способы связи подлежащего с подчиняющимися членами на уровне предложения.

Основное внимание обращено на так называемые примыкающие подлежащего, которые в силу различных причин отсекаются от определяемого без нарушения смысловой цельности сочетания. В работе на основе конкретных примеров освещается вопрос о выражении подлежащего указательными местоимениями. В связи с характеристикой разновидностей подлежащих ставится вопрос о приложениях. В грамматической литературе по персидскому языку в вопросе о приложениях нет ясности. Вообще говоря, не существует такой вещи, как речь, которая не обладает способностью заниматься индивидуальной трудовой деятельностью, поэтому ее нельзя интерпретировать. С этой точки зрения все части речи, а также словосочетания, предложения и т. Д. Некоторые единицы могут играть роль замены для предложения

L. Mahmudova

Sophisticated Phrases in Modern Persian language

Summary

Assignments in Persian are divided into two parts:

1. The assignments forming the second side of the business combination.
2. Independent assignments handled without care.

Such appointments are mainly expressed by numbers, some pronouns and adjectives. These appointments are usually combined with the sentence they explain. The pronouns include punctuation, question substitution, indefinite pronouns, as well as non-independent denial of value and predetermined pronouns. Qualities act as a stand-alone role when combined with the name and approach of a sentence sent by the name and meaning of a sentence. Some sentences may contain one, but not a few.

A few appointments in the sentence are the same when they belong to the same sentence. Such appointments may also indicate the various symptoms of the sentence they belong to. A comma or "و" connector is inserted between assignments.

Rəyçi Nigar Musayeva

Filologiya elmləri namizədi, dosent